PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI
ISSN: 3060-4923 Impact Factor –7,212

BANKLARNING FOIZLI VA VA FOIZSIZ DAROMADLARI

SamISI, Bank ishi kafedrasi assistenti
Ilmiy rahbar: **Norqulov Habibullo**
habibullonorkulov9@gmail.com

Quziboyev Xojiabar Shavkat o'g'li
Qayumov Yodgorbek Saydulla o'g'li
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti,
BI-525 guruh talabalari
hojiakbarquziboyev5@gmail.com
Qayumovyodgorbek087@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.20076957

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada tijorat banklari daromadlarining shakllanish mexanizmlari hamda ularning ikki asosiy tarkibiy qismi — foizli va foizsiz daromadlar qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda sof foizli marjaning shakllanishi, komission tushumlar va aktivlar rentabelligiga ta'sir etuvchi omillar yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy bank tizimida daromadlar diversifikatsiyasining ahamiyati va raqamli transformatsiya sharoitida foizsiz daromadlar ulushining ortish tendensiyalari ko'rib chiqilgan. Maqola yakunida banklarning moliyaviy barqarorligini ta'minlashda daromadlar tarkibini optimallashtirish bo'yicha takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: Tijorat banki, foizli daromad, foizsiz daromad, sof foizli marja (NIM), komission tushumlar, bank rentabelligi, diversifikatsiya, aktivlar sifati, bank foydasi.

ABSTRACT: This article provides a comparative analysis of the income generation mechanisms in commercial banks and their two main components: interest and non-interest income. The research highlights the formation of the net interest margin, commission income, and factors affecting the profitability of assets. Additionally, the importance of income diversification in the modern banking system and the trends of increasing the share of non-interest income in the context of digital transformation are examined. The article concludes with proposals for optimizing the income structure to ensure the financial stability of banks.

Keywords: Commercial bank, interest income, non-interest income, net interest margin (NIM), fee-based income, bank profitability, diversification, asset quality, bank profit.

АННОТАЦИЯ: В данной статье приводится сравнительный анализ механизмов формирования доходов коммерческих банков и их двух основных составляющих — процентных и непроцентных доходов. В исследовании освещены вопросы формирования чистой процентной маржи, комиссионных поступлений и факторов, влияющих на рентабельность активов. Также рассмотрены значение диверсификации доходов в современной банковской системе и тенденции роста доли непроцентных доходов в условиях цифровой трансформации. В завершении статьи представлены предложения по оптимизации структуры доходов для обеспечения финансовой устойчивости банков.

Ключевые слова: Коммерческий банк, процентный доход, непроцентный доход, чистая процентная маржа (NIM), комиссионные доходы, рентабельность банка, диверсификация, качество активов.

Bank tizimi iqtisodiyotning qon aylanish tizimi bo‘lib, uning barqarorligi banklarning moliyaviy natijalari, xususan, daromadlarining tarkibi bilan bevosita bog‘liq. Tijorat banklari o‘z faoliyati davomida nafaqat an’anaviy kreditlash, balki zamonaviy moliya xizmatlari orqali ham foyda olishga intiladi.

So‘nggi yillarda global moliya bozoridagi tebranishlar va raqamli texnologiyalarning kirib kelishi banklarni o‘z daromad modellarini qayta ko‘rib chiqishga majbur qildi. Agar ilgari banklar daromadining asosiy qismini kreditlar bo‘yicha foizlar tashkil etgan bo‘lsa, bugun mijozlarga ko‘rsatiladigan xizmatlar uchun olinadigan komissiyalar va investitsion daromadlar ulushi ortib bormoqda. Mazkur maqolada bank daromadlarining iqtisodiy tabiati va ularni boshqarish strategiyalari tahlil qilinadi.

Tijorat banklarining barcha daromadlari ikki guruhga bo‘linadi: foizli va foizsiz daromadlar. Foizli daromadlar bank aktivlarini (kreditlar, qimmatli qog‘ozlar) joylashtirishdan olinadi. Foizsiz daromadlar esa bankning operatsion va xizmat ko‘rsatish faoliyati (transferlar, kassa xizmatlari, valyuta ayirboshlash) natijasida shakllanadi. Bankning foizli daromadlariga mijozlarga berilgan kreditlar, banklararo depozitlar va obligatsiyalar bo‘yicha olingan kupon to‘lovlari kiradi. Bu daromad turi bankning "risklarni qabul qilish" qobiliyatiga bog‘liq. Kredit portfelining hajmi va uning sifati foizli daromadlar barqarorligini belgilaydi. Bankning foizli daromadlariga mijozlarga berilgan kreditlar, banklararo depozitlar va obligatsiyalar bo‘yicha olingan kupon to‘lovlari kiradi. Bu daromad turi bankning "risklarni qabul qilish" qobiliyatiga bog‘liq. Kredit portfelining hajmi va uning sifati foizli daromadlar barqarorligini belgilaydi.

Foizsiz daromadlarning eng katta qismi komission tushumlardir. Bunga hisob-kitob kassa xizmatlari, plastik kartalar bo‘yicha operatsiyalar, kafolatlar berish va hujjatli operatsiyalar uchun olinadigan to‘lovlar kiradi. Bu daromad turi bank uchun kredit riskini tug‘dirmasligi bilan afzaldir. NIM — bu bank samaradorligining asosiy ko‘rsatkichi bo‘lib, u foizli daromadlar va foizli xarajatlar o‘rtasidagi farqning daromad keltiruvchi aktivlarga nisbatini ko‘rsatadi. Marjaning pasayishi bankning an’anaviy biznes modelida raqobat kuchayganidan yoki aktivlar sifati yomonlashganidan dalolat beradi.

Xorijiy valyutalarni sotib olish va sotish kursi o‘rtasidagi farq (spred), shuningdek, valyuta qayta baholanishidan olingan foyda bankning foizsiz daromadlarini shakllantiradi. Bu manba valyuta bozori faolligiga qarab yuqori rentabellik keltirishi mumkin. Banklar qimmatli qog‘ozlar bozorida diler sifatida ishtirok etishi yoki mijozlarga brokerlik xizmatlarini ko‘rsatishi orqali daromad oladi. Aksiyalar kursining o‘zgarishi yoki investitsion fondlardagi ulush bank foydasini oshiradi.

Faqat foizli daromadga tayanish bankni foiz stavkalari riskiga va iqtisodiy inqirozlarga moyil qiladi. Shuning uchun zamonaviy banklar "Universal bank" modeliga o‘tib, foizsiz daromadlar ulushini oshirishga harakat qiladi. Bu "diversifikatsiya effekti" bank barqarorligini oshiradi. Mobil ilovalar va internet-banking orqali amalga oshiriladigan P2P o‘tkazmalar, QR-to‘lovlar va billing xizmatlari banklar uchun yangi foizsiz daromad manbalarini yaratdi. Texnologiyalar tufayli operatsion xarajatlar kamayib, tranzaksion foyda ko‘paymoqda.

Bank o‘zining mavjud kredit mijoziga sug‘urta polisini yoki konsalting xizmatini sotishi natijasida foizsiz daromad oladi. Bu mijoz bilan aloqalarni mustahkamlash barobarida bank rentabelligini oshiradi. Muammoli kreditlar (NPL) ulushining ortishi foizli daromadlarning real tushumini kamaytiradi, chunki bank ushbu aktivlar bo‘yicha daromad olishni to‘xtatadi va zaxiralar yaratishga majbur bo‘ladi. Bu bankning sof foydasiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri salbiy ta’sir qiladi.

Bankning foizsiz daromadlari uning foizsiz xarajatlarini (ish haqi, ijara, IT xarajatlari) qanchalik qoplashi bankning "samaradorlik koeffitsienti" (Cost-to-Income Ratio) orqali o‘lchanadi. Ideal holda

komission daromadlar bankning barcha operatsion xarajatlarini yopishi lozim. Regulyator tomonidan komissiyalar miqdoriga cheklovlar qo‘yilishi yoki majburiy zaxiralarning oshirilishi bankning daromad olish imkoniyatlariga ta’sir qiladi. Banklar doimo regulyativ talablar va foyda olish o‘rtasida balans izlaydi.

G‘arb mamlakatlarida banklar daromadining 40-50 foizi foizsiz manbalardan shakllanadi. O‘zbekiston bank tizimida ham bu ko‘rsatkich raqamlashtirish hisobiga jadal o‘sib bormoqda. Bank hisobotlaridagi daromadlar dinamikasi vertikal va gorizontal tahlil qilinadi. Bunda daromad manbalarining turg‘unligi va ularning aktivlar rentabelligiga (ROA) hamda kapital rentabelligiga (ROE) ta’siri baholanadi.

Bank faoliyatida foizsiz daromadlar va foizsiz xarajatlar o‘rtasidagi mutanosiblikni tahlil qilish muhim o‘rin tutadi. "Cost-to-Income Ratio" koeffitsienti bankning umumiy daromadi qancha qismi operatsion xarajatlarni (ish haqi, texnik xizmat ko‘rsatish) qoplashga sarf bo‘layotganini ko‘rsatadi. Foizsiz daromadlar qanchalik yuqori bo‘lsa, bankning sof foizli daromadi shunchalik "toza" saqlanib qoladi va bankning moliyaviy barqarorligi ortadi.

Foizli daromadlarni boshqarishda banklar "risk-adjusted pricing" (tavakkalchilikka qarab narxlash) modelidan foydalanadilar. Bunda kredit bo‘yicha foiz stavkasi nafaqat resurs tannarxini, balki kutilayotgan yo‘qotishlar (Expected Loss) va operatsion xarajatlarni ham qoplashi kerak. Foizsiz daromadlarda esa narx shakllanishi ko‘proq bozor konyunkturasi va raqobatchilarning komissiya stavkalariga tayanadi.

Iqtisodiy o‘sish davrida kreditlash hajmi ortib, foizli daromadlar drayverlik qilsa, iqtisodiy turg‘unlik (retsessiya) davrida banklar ko‘proq komission va xizmat ko‘rsatish daromadlariga e’tibor qaratadilar. Foizsiz daromadlar "himoya mexanizmi" vazifasini o‘tab, kredit bozoridagi sustlik davrida bankning umumiy foydasini bir maromda ushlab turishga yordam beradi. Bank daromadlarining muhim qismi uning g‘aznachilik (treasury) faoliyati bilan bog‘liq. Bank o‘zining bo‘sh pul mablag‘larini yuqori likvidli davlat obligatsiyalari va boshqa moliya instrumentlariga joylashtirish orqali foizli daromad oladi. Shu bilan birga, ushbu qimmatli qog‘ozlarni qulay narxda sotishdan olingan kapital o‘sishi (Capital Gain) foizsiz daromadlar tarkibiga kirib, bankning umumiy rentabelligini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, tijorat banklarining daromadlari tarkibini foizli va foizsiz manbalar o‘rtasida muvozanatlash bank barqarorligining garovidir. Faqat foizli daromadga tayanuvchi banklar foiz stavkalari tebranishi va kredit risklariga o‘ta sezuvchan bo‘ladi. Tijorat banklarining foizli va foizsiz daromadlari o‘zaro bir-birini to‘ldiruvchi tizimdir. Foizli daromadlar bankning iqtisodiyotdagi asosiy vazifasini (moliyaviy vositachilik) ifodalasa, foizsiz daromadlar uning texnologik va xizmat ko‘rsatish salohiyatini ko‘rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining "Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida"gi O‘RQ-580-sonli Qonuni. – T.: "Adolat", 2023. (Bank daromadlari va operatsiyalarining huquqiy asoslari).

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi "2020-2025 yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to‘g‘risida"gi PF-5992-son Farmoni.

3. Rose Peter S., Hudgins Sylvia C. "Bank Management & Financial Services". 9th Edition. – McGraw-Hill Education, 2018. (Banklarda daromadlarni tahlil qilish bo‘yicha dunyodagi eng nufuzli darslik).

4. Abdullayeva Sh.Z. "Bank ishi". Darslik. – T.: "Iqtisod-moliya", 2020. (Bank daromadlari va xarajatlari hisobi qismi).

5. Koch Timothy W., MacDonald S. Scott. "Bank Management". 9th Edition. – Cengage Learning, 2021. (Tijorat banklarining daromadlilik ko‘rsatkichlari tahlili).

6. Omonov A.A., Qoraliyev T.M. "Tijorat banklari menejmenti". O‘quv qo‘llanma. – T.: "TDIU", 2021.

7. Saunders Anthony, Cornett Marcia Millon. "Financial Institutions Management: A Risk Management Approach". – McGraw-Hill, 2020.

8. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. "O‘zbekiston Respublikasi bank tizimining sharhi". Tahliliy hisobotlar (2024–2025-yillar).

9. Standard & Poor’s (S&P) Global Ratings. "Uzbek Banking Sector: Navigating Digital Transformation and Credit Risks". 2025.

10. Jahon banki (World Bank). "Financial Sector Assessment Program (FSAP): Uzbekistan – Bank Profitability and Diversification". 2024.